

PRAGMATİZM ELEŞTİRİSİNDEN LİBERALİZMİN KUŞATMASINA DURKHEIM SOSYOLOJİSİ

A. Günce Berkurt*

Özet: Durkheim'in, klasik pragmatizmi eleştirel bir gözle değerlendirdiği eseri *Pragmatizm ve Sosyoloji*, hem yer verdiği sosyolojik yöntem tartışmaları hem de ele aldığı nesne açısından yol göstericidir. 1890-1915 yılları arasında Fransa'da, görece önemli bir akademik verimliliğe ve itibara sahip olan durkheimci toplumbilim geleneğinin, iki dünya savaşı arasındaki dönemde genç araştırmacılar için cazibesini yitirmesinin, sosyolojinin ise, yöneticilerce kullanılacak verilerin toplanmasına indirgenmesinin tarihsel koşullarını ortaya koymak, siyasi ve iktisadi müdahalelerin akademik fikir çevrelerindeki etkisini sorgulamayı da gerektirir. Bu bağlamda, dünyanın birçok ülkesinde akademik dönüşüme neden olan 1929 krizi ve I. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşmaya başlayan uluslararası akademik oluşumlar gibi meseleleri, fikir akımlarının uluslararası düzlemde dolaşımı ve alımlanması sorunsalı etrafında sosyolojik olarak tahlil etmek için, Fransız toplumbiliminin kurucusunun pragmatizmle ilişkisini yeniden ele almak gerekiyor.

Anahtar Sözcükler: Durkheim, Pragmatizm, Ussalcılık, Dewey

Durkheimian Sociology: From Critic of Pragmatism to the Censure of Liberalism

Abstract: *Pragmatisme and sociology*, a monography throughout which Durkheim critically studies the classical pragmatism, is a key work not only for its propositions on the methodology of sociology but equally, for its very subject. Analysis of the conditions of how a relatively prestigious and productif academic tradition active in the period between 1890 and 1915, *i.e.* durkheimian sociology, looses its effect on the later generations of researchers as well as the assimilation of sociology in general to a mere data collecting for the administrators, public or private, requires, by the same token, an inquiry on the interferences, political and/or economical, to the academical circles. For that reason, it is crucial to re-examine the critique of the founder of the French Sociology to pragmatism, in order to analyse sociologically the problematic effects of the circulation of intellectual trends at the international level, on the transformation of higher education systems in a number of countries, just as on the institutionalisation of transnational academic traditions.

* Paris X- Nanterre Üniversitesi Doktora Öğrencisi

Eğer Pragmatizmi Türk akademisinin oluşturduğu kültürel, entelektüel ve siyasal uzamdaki etkileriyle *sosyoanalize* tabi tutmak istesek bu konu, sanıyoruz ki, bu alandaki felsefi ürünlerin akademik uzamdaki dağılımlarını ve diğer akımlarla ilişkilerini, akademik ürünler piyasasında sahip oldukları değer ve temsilleri göz önünde bulundurarak ele alacak olan felsefe sosyolojisine olduğu kadar, bu felsefenin toplumsal kullanımları ve etkilerini siyasî alanın güç ilişkileriyle ilişkilendirecek siyaset sosyolojisine de konu olmayı hak eder¹.

Fikir akımlarının uluslararası düzlemde dolaşımı ve alımlanması, özellikle 19. yüzyıl Avrupa'sında entelektüelliğin profesyonel bir kategori olarak ortaya çıkması, etki alanlarının artması ve toplumların siyasetlerinde oynadığı rolün önem kazanması nedeniyle, sosyologların ilgilenebildikleri alanlardan olmuştur. Sosyolojik sorunsallar ekseninde yapılan çalışmalar meseleyi, söz konusu fikirlerin betimlenmesi düzleminden ziyade, bunların farklı coğrafyalarda dolaşmasını sağlayan aktörlerin sahip oldukları kültürel sermayelerle, izledikleri eğitimsel ve profesyonel güzergâhların ortaya konması yoluyla yeniden inşa edilen kategoriler düzleminde ele alır.

Bir toplum felsefesi olarak pragmatizm, ortaya çıkışından itibaren, felsefe ve teolojinin yanı sıra, psikoloji, iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi ve pedagoji gibi toplumsal yaşama ilişkin birçok farklı disiplinde ortaya konan bilimsel ürünleri etkilemiştir. Esas olarak insan ve topluma dair fenomenler ve onların algı ve bilgisine ilişkin meseleleri ele alan ABD kökenli bu felsefe, kıta Avrupası kökenli olan ve kendini o dönemde, toplumsal fenomenlere dair bilginin kuramı olarak yeni yeni var eden sosyolojinin, tahlil ve eleştirisine konu olmuştur. Emile Durkheim'in, 1913-1914 öğretim yılında *Pragmatizm ve Sosyoloji* başlığını taşıyan ve ölümünden sonra kitap haline getirilen dersleri, pragmatizmin ussalcılığa getirdiği eleştirinin yanıtıdır. Durkheim, bu derslerde, pragmatist düşünürlerin fikirlerini her ne kadar bir sosyolog olarak ele alsa da, tarihselleştirmeye ve bağlamsallaştırmaya dayanan sosyolojik çözümlemeye girişmeyip, epistemolojik bir yaklaşım sergiler. Dolayısıyla, klasik pragmatizmi hem felsefe hem de bir düşünce akımı olarak, kuramsal ve pratik anlamda oluşturan, duyuran aktör ve mekanizmaların eksiksiz bir tahlilini sunmaz. Yine de Durkheim, bu eseriyle, toplumbilimin dayandığı kuramsal örgüyü, gerek

¹ Pragmatizm Türkiye'de felsefecilerin üstünde çalıştığı bir alan olmaktan çok, Mustafa Şekip Tunç veya Reşit Galip gibi klasik pragmatist düşüncenin etkisindeki bazı fikir ve siyaset adamlarının, Türkiye'de üniversiteye hatta eğitim hayatına etkileriyle gündeme gelmiştir.

epistemolojik tartışmalarla gerekse yöntembilime ilişkin hatırlatmalarla bir kez daha gözler önüne serer.

Pragmatizm ve Sosyoloji metninden yola çıkarak, klasik pragmatizmin temsilcilerini, eriştikleri toplumsal ve siyasî konuların fikirlerine sağladığı ilgiyi, Durkheim sosyolojisinin akıbetiyle karşılaştırmak suretiyle, bir felsefe sosyologunun görüş açısıyla ele almak, pragmatist düşüncenin farklı toplumsal kullanımlarını yeniden düşünme fırsatını verecektir. Bunu yapmaktaki amaç, kesinlikle, tarihsel sıralamaya aykırı olacak şekilde sonradan kurulan yapay bir nedensellik ilişkisinin ortaya koyduğu sonuçlara yine aynı mantıkla başlangıçlar (nedenler) aramak değildir. Tarihselleştirmeci görüş açısı, fikirlerin toplumsal kullanımlarını, bunların taşınmasında, alınılmasında payı olan aktörleri, içinde yer aldıkları alanları ve aktörlerin yatkınlıkları doğrultusunda buralarda sergiledikleri eylemleri hep birlikte hesaba katarak ve tüm bu unsurların arasındaki *izafî ve hiyerarşik* ilişkileri gözetererek, serimlemeyi amaçlar. Başlı başına bir saha ve arşiv araştırmasının ürünü olmamakla beraber, bu görüş açısını temel alarak kaleme alınan bu yazının amacı, bir yandan, Türk eğitiminin kurumsallaşmasında kuramda ve uygulamada etkisi azımsanmayacak büyüklükte olan bazı siyasî ve toplumsal fikirlerin kaynağı olan pragmatist okulu, bu okulun temsilcilerinin çağdaşı olan Durkheim'in tarihselleştirmeci tahliline tabi tutmakken, diğer yandan da, uluslararası fikir akımlarının, siyasal ve kültürel seçkinler aracılığıyla toplumların siyasetinde ve fikir dünyalarında sahip oldukları etkileri, bilhassa I. Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası konjonktürün sağladığı elverişlilik bağlamında sorgulamaktır. Amaç, başka bir yanıyla da, kültürel ve bilimsel faaliyeti batı akademilerinin üretimine ve aktarımına bağımlı olan ulusal bir akademik dünyanın (Türkiye) izlediği fikir akımlarının nesneleştirilmesine küçük bir katkı yapma çabasıdır.

Bunun için ilk aşamada, pragmatizm, ait olduğu anglo-sakson düşünce ortamına yeniden yerleştirilecek, yani ortaya çıktığı tarihlerdeki akademik koşullar içinde anlaşılmalı çalışılacak, ardından, Durkheim'in derslerinde pragmatizmi hangi izleklerin ekseninde sorunsallaştırdığı ele alınacaktır. İkinci aşamada ise, 1918'den sonra uluslararası yetkinlik kazanan bazı fikirlerin, arkalarına aldıkları siyasî ve iktisadî destekle, ulusal düzlemdeki akademik ürünlerin ve aktörlerin meşruiyetini zayıflatması olgusu, Durkheimci sosyoloji geleneğinin Fransa'da birdenbire gözden düşmesi örneği etrafında sorgulanacak.

Pragmatizm ve Sosyoloji, Amerikan Toplum Felsefesine Sosyolojik bir Bakış

Pragmatizmin Doğuşu

Yaşam ve eyleme dair yanıtlar arayan bu felsefenin ele aldığı sorunsallar, içinde doğduğu siyasî ve akademik dünyanın toplumsal koşullarıyla çelişmez. Klasik pragmatistler felsefenin, gerçek dünyanın sorunlarından kopuk, özerk ve yalıtılmış bir entelektüel uzam şeklinde oluşturulması yoluyla profesyonelleşmesini eleştirseler de, pragmatizm, ABD’de akademik profesyonelleşmenin erken döneminde oldukça kurumsal bir bağlamda ortaya çıkmıştır².

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, ABD’deki yüksek öğretim kurumları, Avrupa’daki benzerlerinin bilimsel hareketliliğine sahip değildir. Genç Amerikan ulusunun yüksek öğrenim gereksinimini, XVII. yüzyılda kurulan Harvard Üniversitesi, William ve Mary Koleji, XVIII. yüzyılda kurulmuş olan Yale, Columbia, Brown ve Princeton kolejleriyle başka bir kaç yüksek öğretim kurumu daha karşılıyordu. Bu kurumlarda verilen eğitim, derslerin içeriği ve eğitim kadrolarının yapısı bakımından sekülerleşmiş değildi. Örneğin, öğretim üyelerinin çoğu ruhban hiyerarşisine tabiydi. Felsefe derslerinin de, epistemoloji, mantık, ahlak ve metafizike dair klasik felsefî meselelerinin aktarılmasının yanı sıra bu eğitim sistemi içinde üstlendiği özel bir rolü vardı : dinî ve ahlakî hakikatlerin toplumda yer tutması işlemine, usu dahil etmek.

Pragmatizmin ortaya çıktığı akademik bağlamın en göze çarpan özelliği, XIX. yüzyılın son otuz yılında bilimsel araştırmanın ilerleyişinin akademide yarattığı kurumsal dönüşümdür. Söz konusu ilerleyişin en önemli etkenlerinden biri Amerikan sanayileşmesinin geçirdiği Altın Çağ’dır (1865-1901). Sanayileşmenin üniversiteyle ilişkileri, bir taraftan bilimdeki ilerlemenin sağladığı teknolojik gelişimin devamlılığı, diğer taraftan, doğurduğu toplumsal değişimin etkilerini düzenleyecek kamusal siyaset stratejilerinin üretimi bakımından çok sıkı kurulmuştur. İktisadî zenginlik birikiminin az sayıda şirketin elinde toplanması, sınıf çatışması (hatta ucuz işgücü göçünün tetiklediği ırk çatışması) ve sosyalizm tehlikesi gibi olguları beraberinde getirir³. Artan

² Neil Gros, “Pragmatism, Phenomenology, and Twentieth-Century American Sociology”, *Sociology in America. A History*, Craig Calhoun (haz.), Chicago :The University of Chicago Press, 2007, s. 186-88.

³ 1880’li yıllardan itibaren gelişen sanayileşmenin sosyo-ekonomik yapıda yarattığı değişim, 1912 yılında hissedilir düzeyde yükselen sosyalist oy oranlarıyla, toplumda somut bir ifade bulur.

refah düzeyine karşın çoğalan sosyo-ekonomik eşitsizlikler karşısında, sosyolog ve felsefeciler, aynı tarihsel bağlamda dönüşmekte olan Amerikan üniversitelerinin (örn. Chicago Üniversitesi) kendilerine yüklediği toplumsal dengeyi sağlama misyonu çerçevesinde, liberal ve reformcu bir bakış açısıyla (topluma dair ahlakî değerleri pozitivizmle birleştiren) kuramlar geliştirmişlerdir⁴.

1895-1900 yılları arasında ABD’de, yukarıda belirtilen tarihsel koşullarda ortaya çıkan pragmatizmi, tek bir felsefî öğretime ziyade, birbirine yakından bağlı felsefelerin bir bütünü olarak ifade etmek yanlış olmaz. Charles Pierce (1839-1914), William James (1842-1931), John Dewey (1859-1952) ve George Herbert Mead (1863-1931) tarafından geliştirilen bu yaklaşımın konusu, modern felsefenin ana sorunlarından bazılarını evrimci açıdan yeniden düşünmek olmuştur.

Durkheim ve Pragmatist Düşünce

Pragmatizm ve Sosyoloji adlı kitabın Durkheim’in toplumbilime kazandırdığı külliyatın⁵ şaheseri olduğunu söylenemez. Belki, bunun bir nedeni, önceden de belirttiği üzere, söz konusu metnin Durkheim’in düşüncesinin bir ürünü olsa da, onun tarafından kaleme alınmamış olması⁶. Mauss’un aktarımına göre, Durkheim, Sorbonne’da 1913-1914 öğretim yılı boyunca verdiği dersleri, henüz yeni olan pragmatizmi öğrencilerine tanıtmak için açıyor. Asıl amacını, daha ilk derste, pragmatizmin eksiksiz bir sunumunu yapmaktan çok, bu düşüncesinin farklı temsilcilerinin ortaya koyduğu ortak yanları tesbit etmek olarak açıklıyor; ve derslerini, bu felsefenin ortaya koyduğu düşünce sistemiyle, sosyolojinin en başından beri ortaya koyduğu felsefî, epistemolojik veriler arasındaki bağlantı

⁴ İktisadî ve siyasî koşulların Amerikan toplumbiliminin ortaya çıkışındaki etkileri için bkz. Dorothy Ross, *The Origins of American Social Science*, Cambridge : Cambridge University Press, 1991.

⁵ Bu eserlerin büyük bir kısmı dilimize kazandırılmıştır; hatta içlerinden birinin ilk baskısı, Durkheim’in 1890-1900 yılları arasında siyaset ve devlet üzerine verdiği derslerin metinlerini elinde bulunduran Hüseyin Nail Kubalı sayesinde, *Leçons de sociologie : Physique des mœurs et du droit* başlığıyla, 1950 yılında Türkiye’de gerçekleştirilmiştir.

⁶ Aslında yapıtın, Durkheim’in ölümünden sonra kitap haline getirilen diğer metnininkine benzer bir hikayesi var : Durkheim’in hem önemli bir takipçisi hem de yeğeni olan Marcel Mauss, Durkheim’in kurucusu olduğu *Année sociologique* isimli derginin 1925 yılına ait cildinde (www.gallica.bnf.fr) Durkheim’in I. Dünya savaşı öncesinde verdiği derslerin kayıp notlarından bahsediyor ve ders notlarını ellerinde bulunduranlara, notların bir araya getirilmesi için çağrıda bulunuyor. Bu çağrı yanıtız kalmıyor. Ancak, Mauss’un bu yolla topladığı belge ve notlarla Durkheim’in diğer evrakı, bu sefer de II. Dünya Savaşı döneminde Fransa işgali sırasında yok edilince *Pragmatizm ve Sosyoloji* başlıklı derslerin J. Vrin Kitabevine ulaştırılan, öğrencilere ait iki ayrı not dizisi sayesinde, basılması 1955 yılını buluyor.

ve uyuşmazlıklar üzerine kuruyor. Yine Mauss'un ifadesiyle, kendi felsefesiyle, Bergson, James ve Dewey gibi pragmatistlerinkini karşı karşıya getiriyor⁷.

Durkheim, klasik pragmatist düşüncüyü eleştirdiği bu derslerle, aslında, sosyoloji gibi genç bir bilim dalının genç takipçilerine disiplinlerinin geliştirdiği yöntembilimsel ve kuramsal sisteme sahip çıkmayı öğretir ve böylece bu yeni bilim dalıyla nesnesi arasındaki epistemolojik bağı kuvvetlendirmeye, daha da önemlisi, sosyologların olduğu kadar felsefecilerin gözünde de meşrulaştırmaya çalışır. Burada, Durkheim'in kendisinin de bu konunun seçimine ilişkin sıraladığı gerekçeleri hatırlamak aydınlatıcı olabilir.

İlk derste, dersin yapılma nedenleri şöyle sıralanıyor: Bunların ilki, pragmatizmin dönem için güncelliği. *Année sociologique*'te tartışılan konuların zenginliğinden ve tanıtılan yazar çeşitliliğinden anlaşılabilceği gibi Durkheim, Fransa dışındaki düşünsel hareketleri yakından izliyor ve pragmatizmin hakikat kuramını bilhassa ilginç buluyor. İkinci gerekçesi ise, çıkarımları birbirinden farklı olsa da, pragmatizmin, tıpkı sosyoloji gibi yaşam ve eylemle ilgileniyor olması. Sıraladığı bu gerekçelerle birlikte, Durkheim'in bu konuya el atmasının asıl nedeni, pragmatist düşünürlerin yaşam ve eyleme ilişkin çıkarımlarına ve akıl yürütme sistemlerine katılmaması. Durkheim, pragmatizmin getirdiği eleştirilerle geleneksel ussalcılığın yenilenmeye muhtaç olduğunu hissettirmeye muktedir olduğunu düşünmekle birlikte, pragmatizmin bu savını tanıtlamada yöntem bakımından aciz olduğunu saptıyor.

Profesörün, klasik pragmatizme karşı, kendi sosyolojisini epistemolojik olarak nasıl temellendirdiğini göz atalım. Derslerin sıralanışına baktığımızda, Durkheim'in pragmatist düşüncüyü, pragmatizmin dogmatizm eleştirisi, pragmatizmin ussalcılık yerine önerdiği savlar ve pragmatizmin genel eleştirisi olmak üzere herbiri sosyologun eleştiri ekseninde buluşan üç ana bölüm altında ele aldığını görüyoruz. Derslerin bu sıralamayla biçimlenmesine karşın derslerin ana izleğinin, pragmatist düşünürlerin hakikat bilgisine ilişkin geliştirdikleri kurama Durkheim'in farklı açılardan getirdiği eleştiriler olduğu açıktır.

Durkheim, pragmatist öğretilerin bir çok zihni bu kadar az zamanda ikna edebilmesini, hakikat problemini ortaya koyma ve ele alma şekline bağlıyor. Bu noktada, özellikle James'in, hakikatin esnetilmesi, yani hakikatin mantık

⁷ Marcel Mauss, "L'œuvre inédite de Durkheim et de ses collaborateurs", *Année sociologique*, yeni dizi, c. III 1925, 7-29.

disiplininin ötesinde var olduğu savı anımsanmalıdır. Bu sava göre, dünya belirlenmiş değil, aksine müdahale edilebilirdir. Burada, eylem alanını genişletmek isteyen yeni, güçlü insan fikrini de görüyoruz. Durkheimin pragmatizm ile sosyolojinin nesnelere arasında kurduğu paralellik burada ortaya çıkıyor: James'in ifade ettiği gibi hakikati kutsal ve mutlak niteliğinden kurtarmak ve böylece tahlil edilebilir ve açıklanabilir bir şey haline dönüştürmek⁸.

Durkheim'in sosyolojisiyle pragmatizm, sosyologun hakikâtin bir şey gibi ele alınması gibi temel bir noktada ortaklaşsa da, sosyologla pragmatist düşünürler akıl yürütme şekilleri ve yöntemler bakımından ayrı düşüyorlar. Sosyologa göre pragmatist düşünürler tarihsel (dolayısıyla, toplum bilimsel) öğretileri keyfi olarak kullanıp, bazen de yeterince isabetli olmayan şekillerde yorumluyorlar. Durkheim, pragmatistlerin gerekçelendirme tarzlarının soyutluğuna vurgu yapıyor ve bunların ampirik olma iddiası olsa da, sunulan kanıtların, çoğu zaman *dialektike* dayandığından, ortaya konulanın, salt bir mantıksal kurgu olmaktan kurtulamadığını ileri sürüyor⁹. Durkheim burada, belki sadece pragmatist bakışın değil, genel olarak toplumsal felsefenin, ele aldığı bir olgunun veya fikrin esasına ulaşmak için, nesne ve özneler arasındaki her türlü tarihsel bağı yok saydığının altını çiziyor. Oysa, tarihselleştirme *şeyleştirme*dir, yani toplum bilmin kurduğu bilgi kuramının birincil unsurudur. Dolayısıyla, sosyolojinin yaptığı insana dair herşeye *tarihsel* bakış açısını uygulamaktır çünkü insan ve insana dair herşey, başlama ve bitme noktası belli olmayan tarihin, yani bir oluşun ürünüdür¹⁰. Soyut veya metafizik değerlendirmeler bunlara tatmin edici bir açıklama sağlayamaz. Eğer insanî gerçek bizatihi karmaşıkça, gerçeklik yönünden karmaşık bir şeyin açıklaması soyut olarak ele alınamaz¹¹.

Derslerin devamında Durkheim, pragmatist düşünürlerin ortaya koydukları hakikât kıstaslarını tartışıyor. Pragmatistlerin öne sürdükleri gibi hakikâtin değişkenliğine ve öznelliğine dair tespitlere katılsa da, bunların tarihsel olarak kanıtlanmadıkça anlamsız olduğunu söylüyor: « hakikatin zaman içerisinde değişikliğe uğradığını söylenebilmesi için, belli bir zamanda ve belli koşullarda, meşru olarak doğru sayılan bir önermenin, başka koşullar içinde doğru

⁸ Durkheim, *Pragmatisme et sociologie*, s. 136-37

⁹ Durkheim, *Pragmatisme et sociologie*, s. 139

¹⁰ Durkheim, *Pragmatisme et sociologie*, s. 149

¹¹ Durkheim, *Pragmatisme et sociologie*, s. 150

sayılmadığının serimlenmesi gerekir ». Hemen ardından soruyor : « Pragmatizm gerçekliğin değiştiğini ileri sürüyor, fakat buradan eski hakikâtlarin yanlışlandığı sonucu çıkar mı ? »¹². Böylece sosyolog bize, tarihselliğin somut verilere dayanmakla birlikte, ana ilkesinin bu verilerin ortaya koyduğu olgusal saptamaların arasındaki izafi ilişki olduğunu gösteriyor. Gerçeklik, hiçbir zaman yerini, yenisine bırakmak üzere birden bire yok olmadığına göre, önemli olan, insanların gerçeklik tasavvurunun gerçeğe uygun olduğunu, yani hakikî olduğunu düşünmeye sevk eden amilleri bilmektir. Bu tasavvurların, tarihin akışı içinde bir dönemde, doğru ya da yanlış olarak kabul edilmiş olmaları, sosyolog için önem taşıyamamalıdır¹³.

Durkheim, pragmatist düşüncenin hakikât mefhumunu sorgularken, ileri sürdüğü diğer bir hakikat kıstası olan faydalılık kıstasını da eleştirir. Sosyologa göre, pragmatist düşünce (burada özellikle James'e atıfta bulunuyor) nazarında, hakikati tanımlayan özelliklerden biri de faydadır. Ancak, bunun sebebi pragmatizmin hakikati yalnız bir eylem aracı olarak ele alması, tasavvurî bir işlevinin olduğunu reddetmesidir. Kitaptan yola çıkarak, Pragmatist düşüncenin savladığı hakikat bilgisiyse, sosyolojik kuramın hakikat bilgisinin temel çelişkinin, düşüncenin tasavvurî değeri olmadığına ilişkin savın Durkheim tarafından eleştirilmesiyle somutluk kazandığını öne sürebiliriz. Pragmatizmin (burada da özellikle Dewey'e gönderme yaparak), bilginin yalnızca eylem için var olduğuna ve amaçlara erişmek için pratik araçlar sunmasına ilişkin savı ile bilimin, dolayısıyla toplumbilimin amacının bilmek olması birbirini dışlar. Pragmatist düşünürlerin (Durkheim'e göre Bergson'un düşüncesinden yola çıkarak) düşünce ile gerçekliğin türdeş olmayışına, kavramların insanî olan şeyleri, bilhassa değişimi, dönüşümü ifade etmekte asla yeterli olamayacağına ilişkin savlarını Durkheim, gerçekliğin, barındırdığı bütün izafiyet ilişkisi ile birlikte ortaya konmasının tek yolunun onu ifade edebilecek gerçeğe uygun, yani tarihsel bir düşünce dizgesi oluşturmak olduğunu ileri sürerek çürütür. Sosyolojik düşünme düzeninde, çoğu zaman ileri sürüldüğü gibi, toplumsal dünyayı, yaşanmışın rolünü yadsıyarak ve yalnızca maddesel olanı hesaba katarak açıklamak söz konusu değildir. Aksine, sosyoloji, karşılaştırma yoluyla, olgular arasında maddeden temsillere kadar farklı maddesellik derecelerini

¹² Durkheim, *Pragmatisme et sociologie*, s. 145

¹³ Durkheim, *Pragmatisme et sociologie*, s. 172

sıralarken aynı zamanda yaşanmışa, insana ve değişime dair olanı akılla kavranabilir kılan bir ilişkiler sistemi inşa eder¹⁴.

Liberal Kuramlar ve Durkheim Sosyolojisi

Durkheim'in ve Toplum Biliminin Gözden Düşmesinin Tarihsel Koşulları

Durkheim'in pragmatizm eleştirisi çerçevesinde bir kez daha açığa çıkan bu disiplin tartışması, söz konusu disiplinlerin üniversite çevrelerinde sahip oldukları simgesel değerlerin, ulusal ya da uluslararası akademik alanlardaki güç dengelerinin evrimi doğrultusunda dönüşmeleri hesaba katıldığında, iyice anlam kazanmaktadır. *Pragmatizm ve Sosyoloji* derslerinin (1913-1914) hemen ertesinde, Fransa'da felsefe alanındaki değişimin Durkheim sosyolojisi lehine olmadığı kesindir. Aslında, Fransız sosyolojisinin kurucusu için, önce Bordeaux Üniversitesi'nde, sonra Sorbonne'da açılan kürsülerin isminin « eğitim bilimleri » olması ve Sorbonne'daki kürsüsünün isminin, ancak 1913'ten sonra « eğitim bilimleri ve sosyoloji » olarak değiştirilmesi, dönemin Fransız üniversitesindeki diğer disiplinler arasında sosyolojinin sahip olduğu simgesel değer hakkında fikir verir¹⁵. Söz konusu dönemde Durkheimci sosyoloji, geniş tanımıyla tüm insan bilimlerini etkisi altına almış olan ussalcılığın ve pozitivistimin yarattığı elverişli ortamdan faydalansa¹⁶ da, asla üniversitenin soylu bir disiplini olmamıştır. Durkheim'in, « benim ilgilendiğim ve anlamaya çalıştığım din, bazı ince ruhluların sahip olduğu, veya sahip olduğunu sandığı din değil de, insanlığın büyük bir bölümünün varoluşa tahammül etmesini sağlamış olandır » cümlesiyle özetlediği gibi, bu konunun nedenlerinden biri sosyolojinin toplumsal gerçekliğin unsurlarına yaşamın basit, sıradan ve *nesnel* verilerinden hareketle ulaşması, diğeri ise, gerçekliği güç ilişkilerinin var ettiği hiyerarşiye oturtmasıdır¹⁷: tahakküm ilişkisini söz konusu edip sorgulayanlar asla hakimler arasından çıkmaz.

¹⁴ Durkheim'in toplum kuramında, olguların inşasında zamansallığın önemi için : Bernard Lacroix, "Aux Origines des Sciences sociales françaises : Politique, société et temporalité dans l'œuvre d'Emile Durkheim", *Archives de Sciences Sociales des Religions*, cilt 69, n°1, 1990, s. 109-127.

¹⁵ Fransa'da tam olarak « sosyoloji » ismiyle açılan ilk kürsü bir başka üniversitesi olan Strasbourg'da 1927 yılında, Maurice Halbwachs için açılmıştır.

¹⁶ Durkheimciliğin Sorbonne'da *hüküm sürdüğü* tarihler Durkheim'in 1902'de Sorbonne'daki kürsüsüne atanmasıyla başlayıp, aynı kürsüyle, 1955'te Georges Davy'nin ardından Raymond Aron'un gelmesi ve Jean Stoetzel için toplumsal psikoloji kürsüsünün açılmasıyla son bulur.

¹⁷ Louis Pinto, "Le détail et la nuance. La sociologie vue par les philosophes dans la Revue de métaphysique et de morale, 1893-1899", *Revue de Métaphysique et de Morale*, c. 98, n°1-2, 1993, 141-174.

Toplumbilimin Fransız üniversitelerinde kendisini var etmeye çalıştığı dönemde, Fransız felsefe alanına, biri bilimsel kültür felsefesi, diğeri kurumsal felsefe olarak tanımlanabilecek iki zıt kutbun hakim olduğu görülür. Bunların ilkinin, felsefeyi, spiritüalizmle bağlarını tamamen koparmış ve bilimsel disiplinler arasındaki alış verişini güçlendirmeye çalışan bir disiplin olarak gören ve bir taraftan mantıkçılar, epistemologlar, bilim tarihçilerinin, diğeri taraftan sosyologların temsil ettiği, pozitivist akademik aktörler oluşturuyor. Söz konusu bu kategoride, « Nouvelle Sorbonne » okulunun ana isimlerinden biri olan Léon Brunschvicg'in temsil ettiği « eleştirel » veya ussalcı yönelim önemli yer tutar, öyle ki, örneğin Dreyfus olayında takındıkları tutumla bilim ve demokrasi arasında adeta işbirliği yaratan bir gelenek meydana getirirler. Auguste Comte'un izindeki bu aktörler, Durkheim'in fikirleri gibi felsefedeki retorik geleneğine eleştiri getiren düşünceleri benimsemelerinin yanı sıra okul eğitiminin, anlamaya dayalı bilim disiplinini esas almasını sağlayacak bir eğitim reformunu savunurlar. Sahip oldukları siyasî yatkınlıkların, devrin iktidarında söz sahibi olan bir takım seçkinleriyle benzer olması, onların fikirlerinin kamusal kullanımlarına elverişli bir ortam hazırlamıştır. Bilhassa 1880-1890 yılları arasında gerçekleştirilen eğitim reformlarında ve bilimsel uzmanlık dalları ve bilimsellik iddiasındaki yeni disiplinlerin (coğrafya, pedagoji, psikoloji, sosyoloji, vb.) üniversiteye girmesinde iktidarda olan ve çoğu pozitivist bir kültürle donanmış olan cumhuriyetçiler büyük rol oynamıştır¹⁸. Bu seçkinlerin, retorik ve mistisizme karşısı olan akıldan bekledikleri zihinlerin demokratik reformuna katkıda bulunması, zira pozitvizmin temel öğretisi, bir yandan bilimsel aklın tarihsel bir karakteri olduğunu doğrularken diğeri yandan da deney öncesine ve ezeli/ebedî hakikate dayanan sistematik (düşünsel ve toplumsal) inşaları reddediyor .

Kurumsal felsefe alanını meydana getiren ikinci kutup ise, spiritüalistlerin mirasını sahiplenenerlerdir. Fransız üniversitesinde soylu bir disiplin olan felsefenin üniversitedeki ayrıcalıklı konumunu savunurlar. Bu iki kutbun arasında « ılımlı muhafazakarlık » diye tanımlanabilecek ve Bergsoncu modeli temel alarak, metafizik düşüncüyü devrin bilimsel gelişmeleriyle buluşturan birçok farklı konum vardır¹⁹.

¹⁸ Louis Pinto, "Le détail et la nuance", s. 145.

¹⁹ Louis Pinto, "(Re)traductions : Phénoménologie et « philosophie allemande » dans les années 1930", *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 145, 2002, 21-33.

Ancak, 1920'lerde Fransa'da felsefe alanında yaşanan dönüşüm, 1900'lü yılların başlarında egemen olan felsefi kültürün ussalcı varsayımlarıyla ipleri koparmayı gerektiren bir ortamı teşvik etmiştir. Dönüşümü tetikleyen olgunun, bazı Alman düşünürlerinin, dönemin kendine has koşulları içinde Fransa'ya ithali olduğu söylenebilir: Dilthey, Heidegger, Hedel, Husserl, Jaspers, Nietzsche, Scheler, Kierkegaard gibi düşünürlere atıfların artması, o zamana kadar üniversitede belli bir değer ifade eden akademik ussalcılığın, felsefenin bilim üzerine yaptığı, dar anlamda «pozitivist» bir incelemeye indirgenmesini beraberinde getirmiştir²⁰. Aslında, Durkheim'in kendisini, Wundt, Jhering, Wagner, Schaeffle, hatta Marx gibi düşünürlerle tanıştıran ve en önemlisi Durkheim'e bu düşünürlerin ortak noktası olan tarihsel ve gerçekçi (ve pozitivist) yöntembilimin yeniliklerini keşfettiren, onun 1885-86 yıllarında Alman üniversitelerine yaptığı seyahattir²¹. 1920'li yıllar Fransız üniversitesinin Alman felsefesinin fikirleriyle ilk karşılaşma tarihi olmasa da, aradan geçen otuz-kırk yıl içinde yetişmiş ve düşünsel atıflarını farklı bir entelektüel evrende arayan yeni bir kuşak söz konusudur artık. Fransa'da felsefe alanında yaşanan bu güç ilişkisi değişikliği bağlamında, birbirini izleyen bu iki düşünür kuşağının farklı toplumsal özellikler taşıyor olması ayrıca dikkat çekicidir. Yeni kuşak düşünürlerin çoğunun burjuva kökeninin aksine, aralarında Durkheim'in de bulunduğu, «Nouvelle Sorbonne» okulunu oluşturan aktörlerin bir çoğunun kökeninin, küçük burjuvaziye veya diğer mütevazı sınıflara dayandığı ve üniversitelerde yüksek mevkilere ulaşabilmelerini, egemen sınıflardan gelmemelerine rağmen «cumhuriyet okullarına» borçlu olmaları dikkat çekicidir²².

²⁰ Bu felsefi aktarımın koşulları ve aktörleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Louis Pinto, (*Re*)traductions. Fikir akımlarına aracılık sağlamada, dönemin akademik aktörlerinin daha önceki dönemlere nazaran artan fizikî dolaşımlarının yanı sıra, bilhassa (1930'lu yıllardaki Alman siyaseti nedeniyle) vatandaşlık, dil veya eğitim bakımından Alman kültürüne bağlı olup da üretimlerini Fransa'da veren B. Groethuysen, A. Koyré, G. Gurvitch, A. Gurwisch, A. Kojève, E. Weil, E. Levinas gibi düşünürlerin rolü büyüktür.

²¹ Bernard Lacroix, *Durkheim et le politique*, Paris : Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Presses de l'Université de Montréal, 1981, s. 50-62.

²² Burada asıl vurgulanmak istenen okulların niteliklerinden çok devrin siyasî yapısının meritokrasiyi kullanma şeklidir. «Nouvelle Sorbonne» profesörlerinin sosyal ve iktisadî kökenleriyle ilgili olarak yapılan saptama, bunların kendi çocuklarının sosyo-profesyonel güzergahlarının ortaya koyduğu sınıf kaybını ele alan araştırmalarla kanıtlanmıştır. Bkz. Victor Karady, «Durkheim, les sciences sociales et l'Université : bilan d'un semi-éché» *Revue française de sociologie*, 17. Cilt, 2. Sayı, 1976, 267-311.

Yeni oturmuş olsa dahi, bir vakit üretken ve saygın olan Durkheim geleneğinin, iki dünya savaşı arası dönemde genç araştırmacılar için cazibesini yitirmesine²³ ortam hazırlayan yapısal dönüşümün nedenleri arasında Alman felsefesinin Fransa'ya ithalinin yanı sıra ABD'den ithal olan ve ampirik araştırma usullerine dayanan «tümevarım sociolojisi» de etkin olmuştur. Felsefî sınıflama ilkelerinin uğradığı değişim dolayısıyla felsefî faaliyetin, 1920'li yıllardan itibaren yeniden tanımlanması, o zamana kadar usalcılığın gölgelediği spiritüalist fikirlere yeniden söz hakkı tanınmasının²⁴ yanı sıra, bu akademik evrende oluşan yeni güç dengesi bağlamında, usalcılığın bir idealizm biçimi olarak öne sürüldüğü, sosyolojinin ise, kurumları ve gelenekleri doğrulamaya yarayan bir dogmatik öğreti olarak algılandığı yeni bir ortam yaratmıştır. Yeni koşullar Durkheim'in entelektüel mirasçılarının da kendi içlerinde bölünmelerine yol açar.

Sosyolojinin disiplin olarak, tüm ilkelerinden ve tarihselci yönteminden arındırılıp, bir kaç sene evveline kadar bilimsel bir sistem olarak işlediği alanlarda sadece tözsel tanımlamalar yapmaya yarayan bir tasavvur aracına indirgenir olmasını sadece Durkheim'in ölümüyle (1917) açıklamak güç. Zira sosyolojik bir alanın dönüşümü, o alanda eyleyen aktörlerin şahsî niteliklerinin kategorik değişimine bağlı olduğu kadar o alana etki etmesi imkan dahilinde olan ve güç ilişkilerinin daha doğrudan ve daha açık bir şekilde söz konusu edildiği başka alanlarla (siyasî, iktisadî) arasındaki ilişki kiplerinin dönüşmesine de bağlıdır. Bu dönüşümlerin en belirgin şekilde yaşanmasına ise siyasî ve iktisadî kriz ve kopuş anları zemin hazırlar. Dünyanın bir çok ülkesinde ulusal akademik alanda az ya da çok değişikliğe neden olan 1929 krizi ve hemen ardından, I. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşmaya başlanan uluslararası akademik alanda liberalizmin yenilenmek üzere tartışmaya açılması²⁵ Fransa'daki üniversite ortamının da kozmopolitleşmesine sebep olmuştur. Sosyoloji alanında, kurumsal anlamda ilk değişiklik, bir vakit Durkheimci okulda yer alan Célestin Bouglé'nin kurulmasına katkıda bulunduğu Toplumsal Belge Edinme Merkezi'nin (Centre de documentation sociale) 1929'da iflas

²³ Fransa'da, 1900-1940 yılları arasındaki her on yılda savunulan sosyoloji tezlerinin ortalama sayısı 1890-1899 yılları arasında savunulan sosyoloji tezi sayısının yarısı kadardır. (Bkz. Victor Karady, « Durkheim, les sciences sociales et l'Université »)

²⁴ Louis Pinto, *Les Neveux de Zarathoustra. La réception de Nietzsche en France*, Paris : Seuil, 1995.

²⁵ Neo-liberalizmin fikir babalarının (ve onları kollayan sermaye desteğinin) Fransız üniversitesindeki yapısal ve entelektüel etkileri için bkz. François Denord, *Néo-libéralisme version française*, Paris : Demopolis, 2007.

eden, Fransız banker Albert Kahn'ın yerine Rockefeller Vakfı tarafından desteklenmeye başlamasıdır²⁶. Böylece, kuruluşundan beri Sosyoloji öğrencilerine belge ve başka çalışma imkanları sağlayan bu merkez, Durkheimci sosyologlar grubunun dağılmasından, özellikle de uluslararası siyasî durumun elverişli kıldığı ulusaşırı çalışma konularına olan ilginin artmasından faydalanarak yeni bir çehre kazanmış olur. Fransız sosyolojinde yabancı akademisyenlere artan rağbet, Durkheim'in kurduğu ve onun toplumbiliminin kalesi olarak bilinen *Année sociologique* dergisinin (1896-1925) bile, 1935'ten sonra *Annales sociologiques* adıyla yeni sosyolojik akımlara daha çok yer veren başka bir dergi olarak yayımlanmasını beraberinde getirmiştir²⁷. Rockefeller Vakfının verdiği parasal destek sayesinde artan seyahat bursları, bir yandan, ABD ve Almanya'ya eskiye nazaran daha fazla sayılarda öğrencilerin gönderilmesini gündeme getirirken²⁸ diğer yandan, ABD'den araştırmacıların, hatta siyaset adamlarının konferanslar vermek üzere Fransa'ya davet edilmesini olanak sağlar. Ancak bu durumun, araştırmaların yalnızca koşullarına etki etmekle kalmadığı aynı zamanda araştırma pratikleri üzerinde sonuçlar doğurduğu gerçeği gözardı edilmemelidir: Rockefeller Vakfının parasal desteği yalnızca «tümevarım sosyolojisi» alanındaki araştırmalara yöneliktir. Vakfın parasal destek yoluyla yarattığı etki alanı, 1931'den sonra doğrudan Paris Üniversitesi'ne ödemeye başladığı paralarla daha da yayılır; öyle ki, destekten önemli paylar alan bir takım araştırma merkezlerinin (Dış Siyaset Araştırma Merkezi gibi) akademik alandaki üretim payları da büyür.

1930'lu yıllarda, iktisadî liberalizmin içinde bulunduğu krizin, Fransız ulusal akademik alanına etkisi şöyle özetlenebilir: toplum bilimcilere, toplumların idaresi ve işletilmesi rolünü biçen «planlamacı» yaklaşımların hakim bir

²⁶ Amerikan sanayileşmesinin öncülerinden biri olan, Standard Oil isimli petrol tröstünün sahibi Rockefeller Ailesi, 19 yüzyılda biriktirdiği önemli miktardaki servetin bir kısmını « çıkar ve kâr amacı gütmeyen » hayırseverlik işlerine ayırmıştır. 20. Yüzyıl başında tıp ve eğitim alanında yaptığı « yatırımlar » önemli yer tutar. Chicago Üniversitesi gibi ABD içinde olduğu kadar Güney Amerika ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde pek çok eğitim ve yardım enstitüsünün kuruluşuna destek vermiştir.

²⁷ *Annales sociologique*'in değerlendirme yazıları arasında, örneğin Mannheim, Schüts, Elias, Parsons gib daha çok Fransa dışından yazarlara rastlanır oluyor. (Bkz. Johan Heilbron, "Les métamorphoses du durkheimisme, 1920-1940", *Revue française de sociologie*, Sayı 26-2, 1985, 203-237)

²⁸ Sosyoloji alanındaki yerini büyük oranda, Tocqueville'i ABD'den ithal liberallik imgesiyle donatıp bir demokrasi havarisi olarak yeniden üretmesine borçlu olan Raymond Aron bu dönemde burslu olarak Almanya'ya gönderilmiştir (Bkz. Claire Le Strat, Willy Pelletier, *La Canonisation libérale de Tocqueville*, Paris : Syllepse, 2006). Marjolin, Schwob, Stoetzel ise yine aynı dönemde burslu olarak ABD'ye gönderilen öğrencilerden bir kaçıdır.

konum kazanırken, bilim adamlarını, diplomatlar, gazeteciler, sanayiciler gibi farklı alanlardan aktörlerle buluşturan ulusaşırı bir akademik alan bilhassa iktisat ve sosyoloji disiplinlerini ulusal düzlemlerde hakimiyeti altına almıştır. Bu elverişli ortamda Rockefeller Vakfının izlediği siyaset, « anketler » üzerine kurulu tümevarım sosyolojisinin Fransa'da etkin olmasına, dolayısıyla Le Play'in yaklaşımının yeniden yeşermesine neden olmuştur. Yeni yöntemlerle çalışan araştırmacılar (Le Bras, Friedmann, Mougín, Polin, Stoetzel) için sosyoloji artık, kendine has sistemliliğiyle ayrı bir bilim olmak yerine, meşruiyeti yöneticilerin veya iktidarların onu nasıl kullanacağına bağlı, araştırma faaliyeti ise sahada veri toplanmasıyla sınırlı olan, çağdaş dünyaya ilişkin bilimsel bir sorgudan ibarettir²⁹.

Durkheim'in disiplininin takipçilerinin, hatta kendisinin pragmatist düşünürleri ve onların felsefi ürünlerini yadsıdığı asla iddia edemeyiz. Marcel Mauss'un, pragmatizmi döneminin en önemli felsefesi olarak nitelemesi veya Durkheim'in, eğitimin toplumsal yönüne hak ettiği vurguyu yapan (Lange, Bergemann, Vincent, d'Elslandre gibi) nadir pedagogları sıralarken Dewey'in de ismini bu listeye dahil etmesi bunun kanıtlarından sadece bir kaçı³⁰. Ancak, birbirinin çağdaşı olan bu iki düşünce evreninin yapı ve işleyiş olarak farklı olduklarının saptanmasına engel oluşturmaz : pragmatist düşünürlerin fikirlerini yayma şekilleri, bilhassa aralarından bazılarının hitap ettikleri kitle ve kurumlar, okur ve takipçi kitlesi daha çok üniversiteyle sınırlı olan Durkheim'in ve onun sosyolojisinin etkisindeki diğer araştırmacılarınkinden bir takım farklarla birbirinden ayrılıyor.

Pragmatizmi Liberalizmle Bağdaştırın Yapısal Bağlar

Pragmatist düşüncenin kabul gördüğü ve yukarıda ulusaşırı yansımalarını serimlemeye çalıştığımız evreni sorgulamadan önce şunu hatırlamak gerekir : bilimsel alan da tıpkı diğerleri gibi toplumsal bir evrendir ve burada da diğerlerinde olduğu gibi, güç ilişkileri, iktidarlar, güç dengelerini muhafaza etmek ya da değiştirmek için girişilen mücadeleler, çıkarların korunması ya da tersine dönmesine ilişkin stratejiler söz konusudur. Dahası, bu alan da tıpkı diğerleri gibi başka alanlarla, en önemlisi siyasî alanla bağlantı halindedir³¹. Şu

²⁹ Heilbron, "Les métamorphoses du durkheimisme, 1920-1940".

³⁰ Marcel Mauss, "L'œuvre inédite de Durkheim et de ses collaborateurs".

³¹ Zira insan (araştırmacı veya düşünür de olsa) içinde doğduğu, içinde büyüdüğü, eğitildiği veya siyasî, toplumsal angajmanlara girdiği ortamlarla, bu ortamlarda sahip olduğu konum, statüsünün üst ya da alt

halde bilim ve üniversite alanının aktörlerinin dahil oldukları güç hiyerarşisi içindeki konumlarını belirlemede, var oldukları bu evrenin yapısının ve işleyişinin bilincinde olanlarla, bu yapı ve işleyişi bilinçdışı itip yok sayanların sosyo-profesyonel koşullarını ayırtetmek faydalı olabilir.

Pragmatizm ve Sosyoloji'ye geri dönecek olursak, Durkheim'in, pragmatizmi düşünce olarak tanımlamaya çalıştığı ilk derslerinde, pragmatist düşünürlerin fikirlerini daha ziyade üniversite çevresi dışında verdikleri konferanslarla, yazdıkları makalelerle duyurduklarından dem vurduğunu görebiliriz³². Durkheim, pragmatist fikirlerin Fransa'da spiritüalist düşünürler tarafından sahiplenildiğinin ve örneğin James'in düşüncesinin Bergson ve Poincaré tarafından temsil edildiğinin üzerinde önemle durur. İlk bakışta birbirinden bağımsızmış gibi görünen bu saptamalar aslında toplum biliminin ABD'de ortaya çıkma ve kurumsallaşma koşullarına dair ipuçları taşımaktadır. Amerikan sosyolojisinin ulusaşırı izdüşümleri, Amerikan iktisadî yaşamının Altın Çağıyla birlikte gelen (1865-1901), ve bu ülkede bir çok alanda toplumsal reform gündeme getiren ilerlemeci zihniyetin Amerikan toplum bilimleri üzerindeki etkisini kavradığımızda anlam kazanır. Amerikan sosyolojisi, toplumsal değişim ve ilerlemenin tanımlanmasına, ve de ilerlemenin sağlanmasının en güvenilir ve çabuk yollarına ilişkin geniş çapta yapılan tartışmalar bağlamında gelişmiştir³³. XIX. yüzyıl sonundan itibaren, Amerikan sosyolojisini, sınaî ve bilimsel gelişmelerin de etkisiyle iki eğilimi birleştiren bir hedef belirler: toplumun refahını bilimin sağladığı imkanlardan faydalanarak güvence altına almak. Bu hedef doğrultusunda, akademisyenleri, işadamlarını, yardım kuruluşlarını, hatta din adamlarını ortaklaşa harekete geçiren bir entelektüel dünya meydana gelmiştir. Ortaya çıkan yapıyı oluşturan aktörlerin hizmet ettiği ortak çaba, topluma dair fikir beyan eden akademik çevrede kendine has bir meşruiyet zemini hazırlamıştır. Burada, gerçekliği saptama kaygısından ziyade toplumsal meselelere çare aramada hukuk, kamu siyaseti veya özel girişime yardımcı olacak reçeteler üretme misyonu esas alınır.

Aynı dönemde bir toplum felsefesi olarak ortaya çıkan pragmatizmin öncülerinden bazıları, yukarıda tarif edilen entelektüel evrenin aktörlerindedir. Daha önce de belirtildiği gibi, klasik pragmatizm, Amerikan akademik

konumda, hakim ya da tahakküm altında oluşuna göre değişiklik gösteren bağlarla ister istemez bağlıdır. Üstelik akademik alan yapısı ve işleyişi gereği seçkinler evreninin bir parçasıdır.

³² Durkheim, *Pragmatisme et Sociologie*, bkz. İkinci Ders.

³³ Craig Calhoun, "Sociology in America : An introduction", *Sociology in America : A History*, s. 10.

profesyonelleşmesinin erken döneminde oldukça kurumsal ve *profesyonel* bir bağlamda olgunlaşmıştır. Bu bağlamın somut koşullarını oluşturan etkin kurum ise pragmatizmin Amerikan sosyolojisiyle içiçe geçtiği Chicago Üniversitesi'dir. Söz konusu kurum, Amerikan sosyolojisinin, yukarıda belirtilen toplumsal düzenlemeler bağlamında, başlı başına bir disiplin olarak ortaya çıktığı yerdir. Felsefe, toplumsal düşünceler tarihi ve Hristiyan sosyalizmi, bu kentteki sınıf hareketliliğiyle buluşturularak yeni bir bilimsel alan yaratılmıştır³⁴. Bilhassa Chicago şehrinde güçlü konumda olan sermayedarların çıkarlarıyla ahlakî değerler arasındaki dengenin sağlandığı bu akademik ortamın erken döneminde, felsefe, Chicago'da, insan doğasının kavranmasına ilişkin meselelerde önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Klasik pragmatizmin başlıca düşünürleri, aynı zamanda, Hull House gibi sosyal (yardım) çalışmalarının sosyolojik saha çalışmalarıyla birleştiği araştırma kuruluşlarında gerçekleştirilen ampirik çalışmalara düşünse! destek sağlamıştır.

Quaker tarikatından bir eyalet senatörünün hayırsever kızı Jane Addams'ın Londra'daki yardım kuruluşu Toynbee Hall'dan esinlenerek kurduğu Hull House, Chicago Üniversitesi'nin kurulmasıyla (1892), ürettiği entelektüel faaliyetlerle Chicago'daki akademik dünyanın önemli bir parçasını oluşturur. Addams'ın bu girişimi, çoğunlukla kendisini toplumsal reformun pratikteki çabalarına adanmış kadınların görev aldığı, eğitim faaliyetlerinin, siyasi ve entelektüel sohbetlerin yapıldığı önemli bir toplumsal dönüşüm merkezi işlevi görmüştür³⁵. Hıristiyan hayırsever kuruluşlarından ilham alsa da, Hull House'u, hıristiyan, radikal hatta *sosyalist* araştırmacıları ortak bir toplum çıkarı etrafında bir araya getiren kozmopolit bir « bilimsel yardımseverler » kuruluşu olarak tanımlamak daha doğru olacaktır³⁶. Burada görev alanların çoğu kendilerini sosyolog olarak adlandırırsa da, Addams'la işbirliği yapanlar arasında George Vincent, Albion Small gibi Chicago Üniversitesine bağlı sosyoloji profesörlerinin dışında George H. Mead, William James, John Dewey gibi pragmatist düşünürler vardır³⁷. Chicago pragmatistlerini Addams'ın toplumlu

³⁴ Chicago Üniversitesi, Standard Oil Company'nin parasal desteğiyle, Rockefeller Vakfı tarafından Baptistlere ait arazi üzerinde kurulmuştur. Kurucuları arasında, aynı zamanda Amerikan sosyolojisine ilişkin temel ders kitapları yazmış olan Small gibi Baptist tarikatına bağlı profesörler bulunur.

³⁵ Craig Calhoun, "Sociology in America : An introduction", *Sociology in America : A History*, s. 16.

³⁶ Sendikal hareketleri genelde desteklemese de Hull House'un bazı işçi hareketlerine (örn. 1910'da giyim sektörü grevlerinde) destek verdiği biliniyor.

³⁷ Bu üç düşünürün, Charles Pierce'in temsil ettiği Harvard pragmatizminin dışında Chicago pragmatizmi ismiyle ayrı bir ekol oluşturuyor, ayrıntı için bkz. Mary Jo Deegan, *Jane Addams and the Men of the Chicago School, 1892-1918*, New Brunswick ve Oxford: Transaction Books, 1990, s. 11

girişimine dahil etmeye yöneltti şey, (bilhassa Mead ve Dewey'in) « demokrasi » ve eğitim konularındaki ortak yaklaşımları olsa gerek : toplumsal etkileşim içinde şekillenen dolayısıyla şekillenebilen birey fikri. Aslına bakılırsa, eylem ve değerler sisteminin merkezine koydukları bireyin, pragmatistler tarafından, yüzyılın başında yaşanan dünya savaşına rağmen sağlanacak uluslararası barışın tek dayanağı olarak sunulmasıyla³⁸, dünya barışını güvence altına almayı hedefleyen kurumsal girişimlerin pek sık başvurdukları liberal söylemin, evrenselliğinden hiç kuşku duyulmayan *bireyin* inisiyatifini temel alması birbirinden bağımsız değildir. Hatta bu ikisinin ortak bir görüş açısını yansıttığının altında Hull House örneğindeki gibi, iktisadî, siyasî ve akademik seçkinleri çıkar gütmelik kisvesi altında buluşturan kuruluşların, uluslararası düzleme taşınması yatar. Pragmatist düşüncenin tipik bir temsilcisi olan Dewey'in, siyasî ve toplumsal maksadı felsefeyle doğrudan ilişkilendiği idealist, ilerlemeci fikirlerini uluslararası uzamda faaliyete dönüştürebilmesi, yukarıda bahsedilen işleyişin ulusal düzlemden uluslararası düzleme geçişine somut bir örnektir.

Dewey'in düşünsel faaliyetini tanımlayan en önemli fikrin, herşeyden önce demokrasi ve eğitime dayanan bir toplumsal işbirliği olduğu anımsanmalı. İşlevsel psikoloji ve pragmatist düşüncüyü, organik bir toplum modeli geliştirmek için birleştiren bu düşünürün, Amerikan Altın Çağı'nın ortaya koyduğu ilerlemeci toplumbilimin örnek temsilcilerinden biri olduğu da belirtilmelidir. Siyasî açıdan, Dewey'in pragmatizmi yeni bir liberal felsefe olarak değerlendirilebilir: Amerikan ilerleme çağının ılımlı Hristiyan sosyalistleri gibi³⁹, o da, demokrasiyi, bireysel inisiyatiflerin belirleyeceği maksat ve çıkar birliğinin eşitsizliklerin ve statü farklarının üstesinden geldiği bir aile topluluğu olarak düşünür. Dewey'e göre sanayi, demokrasi ve bilimin liberal toplumu ahenk içinde sürdürülebilmesinin koşulunu eğitim sağlayacaktır.

Hem fikirlerinin dünya çapında alınılması, hem de bizzat yerine getirdiği resmî ya da yarı resmî görevler nedeniyle Dewey akademik olduğu kadar siyasî bir aktördür. Verdiği eserlerin yanı sıra, aldığı siyasî konuyla iki dünya savaşı arasında yapılan uluslararası entelektüel dünyanın faal bir aktörü olmuştur.

³⁸ Mead'in, 1917'de Chicago Herald'da yayınlanan, devletin doğası ve savaşa ilişkin yazıları, onun uluslararası barış taraftarlığı hakkında fikir veriyor.

³⁹ Dewey demokratik toplumu Tanrı'nın Krallığı olarak da tanımlar. Bkz. John Dewey, "The Ethics of Democracy", 1882 - 1898: *Early Essays and Leibniz's New Essays, 1882-1888 (Collected Works of John Dewey)*, Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1966, c. 1 s. 240-49.

Dewey, bugün bir düşünürden öte, evrensel üne sahip bir pedagoğ olarak tanınır. Ününü, henüz 1920'li yıllarda bile on beş dile çevrilmiş eserleri dışında, Çin, Türkiye gibi ülkelerde izlenecek eğitim siyasetiyle ilgili olarak gerçekleştirdiği resmî görevlere borçludur. Amerikan Altın çağının reformist toplum düşünürü olan Dewey'e, eğitim siyaseti konusunda, dünyanın farklı bölgelerinden siyasî iktidarlara akıl hocalığı yapma yetkisini sağlayan, iki dünya davası arasında henüz kurumsallaşmakta olan ve toplum, iktisat, hatta hukuk konusunda, meşruiyetini evrensellik iddiasından alan söylemi ve stratejileri üreten düzenin sağladığı referanslar ağıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda oluşturulan Milletler Cemiyeti, yalnızca savaşın galipleriyle mağluplarını, sahip oldukları nisbî güç oranında kayırma ya da cezalandırma yoluyla, uluslararası bir iktisadî düzenin sürdürülmesi yolunda uzlaştıran hukukî düzenlemeleri ele almakla kalmadı, aynı zamanda evrensel çapta entelektüel ve akademik bir işbirliğini sağlayacak düzeneklerin de ortaya konmasına çalıştı. 1922'de Milletler Cemiyeti tarafından kurulan ve pragmatist felsefenin Fransız temsilcisi Henri Bergson tarafından yönetilen Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü üst düzey memurları, akademisyenleri ve sermayedarları buluşturan bir kuruluştur⁴⁰. Dewey, bu enstitünün eğitimi konu alan yayın ve toplantılarında en çok atıfta bulunulan düşünürlerin başında gelir. Pragmatist pedagoğ aynı zamanda, siyasetçilerle akademisyenleri bünyesinde toplayan ve adeta pedagoji siyasetleri ihraç eden bir şirket gibi çalışan Yeni Terbiyeciler grubunun da fikir babasıdır⁴¹.

Pragmatist düşüncenin üretimi ve toplumsal kullanımlarının süreç ve koşullarının irdelenmeye çalışıldığı bu yazıda, akademik bir alanın ürünü olarak sunulan fikirlerin veya düşünce akımının akademik alan dışındaki çevrelerde alımlayıcı bulmasını sağlayan devindiricinin, aynı zamanda ulusal olan o akademik alanın ulusaşırı uzama taşınmasını sağlayan devinimin de güç kaynağı olduğu sorunsalı tartışıldı. Amerikan sosyolojisinin içinde olgunlaştığı tarihsel

⁴⁰ Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü, parasal desteği Milletler Cemiyeti aracılığıyla sağlanan ve diplomatlar, siyasetçiler ve bilimadamlarını biraraya getiren bir çok konferansa ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan en çarpıcı olanı gazeteci, diplomat ve bakanları, liberalizm kuramcısı olan (aralarında Üniversite reformu sonrasında Türkiye'ye gelen bilimadamlarının da bulunduğu) iktisat profesörleriyle buluşturan Lippmann Kolokiyumu'dur. Bkz. Denord, *Néo-libéralisme version française*.

⁴¹ Yeni Terbiye'nin çok yönlü aktörlerinden (hem Türk Üniversite Reformunun uzman danışmanı, hem de Cenevre Kantonu'nun Millî Eğitimden sorumlu bakanı) Albert Malche bir Dewey hayranıdır. Yeni Terbiye'nin kozmopolit kurumları (örn. Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü) Şekip Tunç, Mustafa Rahmi Balaban gibi, XX. yüzyılın başından itibaren Türk eğitim siyasetinin belirleyici aktörlerini de yetiştirmiştir.

bağlamda, siyasetçiler, sanayiciler ve akademisyenleri işbirliğine götüren, toplumsal reform ve gelişme odaklı baskın görüş açısının, I. Dünya Savaşı sonunda oluşan, uluslararası barışın, iktisadî meselelere dair yaklaşımları uluslararasılaştırma yoluyla korunması bağlamında elverişli bir ortam bulması söz konusu edilmiştir.

Aslına bakılırsa, bilimsel üretim, ussalcı doğası gereği evrensel düzeyde paylaşılmaya yöneliktir. Aydınlanmacı felsefe, aklın evrenselliğinden yola çıkarak evrensellik kazanmıştır. Bilimsel fikirlerin ulusal sınırlar ötesinde dolaşımı akademik çevrelerin sahip oldukları benzer bilimsel kültürler sayesinde mümkün olmuştur. Ancak XX. yüzyıl başında ortaya çıkan uluslararası kurumların bünyesinde geliştirilen akademik girişimlerde sermayenin doğrudan seferber olması, akademik fikirlerin dolaşımı üzerinde daha önceki dönemlerde benzeri olmayan bir etki doğurmuştur. Bunun en önemli sonuçlarından biri ulusal akademik alanların tektipleştirilmesini amaçlayan kurumların (Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü gibi) meşru bilimsel norm ve fikirleri onaylama ve yayma konusunda neredeyse tekelleşmesidir. Akademik alanların tektipleşmesinin tarihsel koşulları üzerine düşünmek, bir yandan bugünün meşru akademik ürünlerini sorunsallaştırmayı, diğer yandan da, kurumsal ve düşünsel gelişimi söz konusu uluslararası süreçlere yakından bağlı olan Türk üniversitelerinin kökenleri üzerine düşünmeyi sağlayacaktır. Bugünün toplumbilim çalışmalarındaki geniş çaplı etkisini pek az sorgulamadığımız *think-thankler*, meşru olarak kabul gören bazı sosyolojik yaklaşımlar (örn. *cultural studies*, *gender studies*), hatta Durkheim'in toplumbiliminin Parsons'un düşünce kalıplarından geçerek alımlanması⁴² gibi akademik düşünce dünyamızda hakim konumdaki yaklaşımları ancak bu yolla sorunsallaştırabiliriz.

Soñ olarak, insan ve toplumbilimlerinde tümellik atfedilen şeylerin, aslında tikel tarihsel bağlamların ürünü olduğunu daima hatırlamak gerekir. Tekil bir tarihsel geleneğin kendine has niteliklerini bir yandan evrenselleştirirken diğer yandan bunu yadsıma düzeneklerini güçlendirme mantığına dayanan kültür emperyalizmi, bu noktada toplumbilimin mantığına tam anlamıyla zıt konumdadır; zira ilki tarihsizleştirme, ikincisi ise tarihselleştirme maksadı temelinde işler. Fikirlerin ulusal sınırları aşan göçünün *kaçınılmaz olarak* sebep

⁴² Bir örnek için bkz. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul : İletişim, 1989.

olduğu tarihsizleştirme, toplumbilim nesnelere evrenselleştiği yanılması, dahası siyasî bağlamından koparılmasında önemli bir etmen oluşturuyorsa eğer, (toplum)bilimcilerin, tanıtlama için başvurdukları gereçlerin bilincine vararak bilim yapmalarının tek yolu, toplumsal dünyaya ilişkin fikirlerin ortaya çıkışının tarihini, bu fikirlerin uluslararası dolaşımına ilişkin toplumsal düzeneklerin tahliliyle birlikte yapmaktan geçer.⁴³ Akli, emperyalist aklın *düzeninden* kurtarmak başka türlü mümkün müdür?

⁴³ Pierre Bourdieu ve Loïc Wacquant, "Sur les ruses de la raison impérialiste", *Actes de la Recherche en Sciences sociales*, cilt 121, n° 1, 1998, s. 109-18.